

A NEVETŐ EMBER

GÉRÓ GYÖRGYI

Vargha Katalin, T. Litovkina Anna, és Barta Zsuzsanna, szerk. *Sokszínű humor: A III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, ELTE Bölcsészettudományi Kar, Magyar Szemiotikai Társaság, 2013, 291.

„Mert nincs hatalma az embernek önmaga felett. Amit bír, amit tud, az mind másról szerzett tudás. Amit önmagáról tud, az oly csekély, hogy sejtésnek is alig mondható.”¹

Lin-Csi mester szavai visszhangoznak fülünkben, amint megpróbáljuk bekeríteni a humor jelenségét. Azzal szembesülünk, hogy sokat, sokfélét, sokféleképpen tudunk róla mondani, de a lényeg mintha kicsúszna a kezünk közül. Nevetséges, mókás, tréfás, komikus, humoros, vicces, szellemes, ironikus, gúnyos, groteszk, abszurd — és még folytathatnánk a sort. A humor sokszínűségét tükrözi a terminusok gazdagsága, de a humor definiálása, lényegének megragadása még előttünk álló feladat. A humor ember voltunk része, jelzője, tartozéka, humánspecifikus jelenség. A kínai buddhista mester halála óta eltelt évezred során

¹ Su-La-Ce, *Feljegyzések Lin-csiről*, közreadja Sári László (Budapest: Kelet, 2011), 215.

egymásra következő nemzedékek hosszú sora sokféle módon igyekezett közelebb jutni az ember lényegéhez, például olyan különleges tulajdonságainak kutatásán keresztül, mint a humor. A humornak az emberi viselkedésben betöltött szerepe és működése iránt tapasztalható tudományos érdeklődés világszerte kézzelfoghatóan megnövekedett az elmúlt évtizedekben a megértéséhez szükséges tudományok fejlődésének köszönhetően, amit az ezzel foglalkozó tudományos közlemények, tanulmányok száma egyértelműen mutat. Ebbe a sorba illeszkednek a *Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia* kétévente ismétlődő rendezvényei is, amelyek egyúttal a humorkutatás magyarországi alapjait is lerakták. Név szerint fontos említünk Litovkina Annát, aki az ötletgazda, a szervezés motorja, és aki az évek során hatékonyan működő szervező és szerkesztő gárdát gyűjtött maga köré. A szervezők kitartó munkájának köszönhetően immár hagyományról beszélhetünk: 2012-ben már a negyedik alkalommal találkoztak magyar pszichológusok, filozófusok, nyelvészek, irodalomtörténészek, folkloristák, kommunikációkutatók, hogy megosszák a humorkutatásban elért eredményeiket. 2007-ben a magyar szakemberek találkozójaival párhuzamosan nemzetközi szimpóziumot is rendeztek Szekszárdon, ez alkalmat adott — elsősorban a régió kutatói számára — a kutatási eredmények megosztására tágabb körben.

Számunkra a nemzetközi együttműködés fontos közege a közép-európai humorkutatás, elsősorban a régió közös kulturális jellemzői miatt. A regionális együttműködés keretében megjelent 2012-ben egy a magyar humorról szóló angol nyelvű tanulmánykötet,² amely fontos küldetést teljesít: rávilágít a nyelvi akadályok miatt a külföldi kutatók számára nem elérhető magyar humor világára, hozzáférhetővé teszi a nemzetközi kutatás számára a régióban fajsúlyos magyar humor különböző aspektusait feldolgozó tanulmányokat.

Hogyan működik a humor? G. B. Shaw a következőképpen magyarázta el saját humorának titkát:

Ifjú korában megvizsgálta egy szemorvos barátja a szemét, és közölte, hogy semmi érdekeset nem lát benne, mivelhogy normális. Shaw ezt úgy értelmezte, hogy olyan, mint akárki másé. „Ő azonban ezt az elgondolást elutasította mint paradoxont, és elmagyarázta, hogy optikai szempontból kivételesen szerencsés vagyok, mert normális a látásom, amennyiben tökéletesen éles, és hogy ezzel a tulajdonsággal az emberek mintegy 10%-a rendelkezik csupán, a fennmaradó 90% szeme abnormis...

² Anna T. Litovkin, Judith Sollosy, Péter Medgyes, és Dorota Brzozowska, szerk., *Hungarian Humour (Humour and Culture 3)* (Kraków: Tertium, 2012).

Nos, hát lelki szemeim, épp úgy, mint a külső kettő, normálisak: *egészen másképp látom a dolgokat, mint a többi ember, ráadásul sokkal jobban.*³

A szellemességéről híres ír író a tőle megszokott páratlan tömörséggel foglalja szavakba az egyedül az emberre jellemző jelenség, a humor szerteágazó fajtáinak talán egyetlen közös jegyét: az inkongruenciát, a „másképpen látást”. A kontextus által sugallt folytatásnak el-
lentmondó bele nem illést, a meghökkenést okozó duplafedelőséget, a váratlan feszültséget oldó nevetés kiváltóját.

A humorról foglalkozó magyar konferenciák előadásait tanulmánykötetben olvashatják az érdeklődők. A *Sokszínű humor* című III. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásait tartalmazó kötet 2013-ban jelent meg. A konferencia nevéhez illően változatos tudományterületek előadóinak munkásságát kapcsolja össze, ehhez igazodva a kötet is öt nagy egységre tagolódik: a humor médiában való megjelenését taglalja az első fejezet, a második az irodalommal és a filozófiával foglalkozik, a harmadik a humor és a sztereotípiák kapcsolatát vizsgálja, végül a pszichológia és a nyelvészet nézőpontjából közelít az utolsó két fejezet.

Veszelszki Ágnes tanulmánya az internetes mémekről érdekes, aktuális és tudományosan lezáratlan kérdést érint. A nethasználók nagy része napi kapcsolatból ismeri a az internetes humor sajátos műfaját, a mémeket, ugyanakkor keveseknek cseng ismerősen a memetika „tudományát” megálmodó Dawkins, Dennet és Sperber neve. A szerző röviden összefoglalja az elmélet, a darwini tanokat a kultúra területére átemelő szociobiológia lényegét, ugyanakkor adós marad az ezekkel kapcsolatban felmerülő kérdőjelek megemlékezésével. E kérdőjelek pedig számosak. Richard Dawkins: *Az önző gén* című könyvének 1976-os első kiadásának előszavában a következőket írja: „Ezt a könyvet szinte tudományos fantasztikus regényként kell olvasni. Célja az, hogy megmozgassa a képzeletet.”⁴ Az elmélet megszületésekor nem is volt mód az elmélet „megmérésére”. A genetika és a neurobiológia azóta elért eredményei, műszeres alátámasztottsága azonban megköveteli az újragondolást, a genetikusok, neurobiológusok megkérdőjelezzik Dawkins gondolatát a mémekről.⁵ Ehhez képest a mémek egyre inkább a mindennapi élet részét képezik, anél-

³ George Bernard Shaw, *Szerelmi házasság* (Budapest: Parnasszus, 1947), 6.

⁴ Az idézett magyar kiadás: Richard Dawkins, *Az önző gén* (Budapest: Gondolat, 1986), 7.

⁵ Joachim Bauer, *Az együttműködő ember: alapvető motivációink a neurobiológiai kutatások fényében* (Budapest: Ursus Libris, 2012).

kül, hogy világossá válna, hogy egyelőre egy empirikusan nem megragadható hipotézisre hivatkozunk. A tanulmánynak, hogy hiteles képet adjon, legalább a kérdést fel kellett volna vetnie.

Balázs Géza hálózattudományi szempontból vizsgálta a magyar humort. A humor terjedése szempontjából kulcsfontosságú gondolatot Karinthy Frigyes egyik tárcanovellájára vezeti vissza, ahol a szerző szerint öt lépésben elérhető bármilyen személy a világban a személyes kapcsolatok hálózatán át. Ezt a gondolatot még jóval az új média kialakulása előtt vezeti be, ami azóta többszörösen igazolódott. Karinthy, évtizedekkel megelőzve a hálózati kommunikáció elméletét, ösztönös zsenialitásával ráértett a kapcsolatteremtés jól behatárolható lehetőségein túl a viccek terjedési formáira és sebességére is. A tanulmány a humor hagyományos műfaja, a vicc hálózatos terjedésének bemutatása mellett az új, hálózatos humorformákból is közöl egy rövid példatárat.

Nemesi Attila László pragmatikai szempontú elemzése új dimenzióba helyezi a késő Kádár-korszak politikai kabaré központi figurájának, Hofi Gézának munkásságát. Azt a verbális és nem verbális eszköztárat vizsgálja, amelynek segítségével a „megmondóem-ber” kimondhatatlan politikai tartalmakat osztott meg közönségével implikatív formájában, a közönség aktív részvételét, intellektuális bevonódását teremtve meg e cinkos összekacsintással végzett rendszerkritikában.

A humor az irodalomnak különböző korszakokon, stílusokon és műfajokon átívelő klaszszikusan fontos kelléke. A kötetben Mikes Kelemen rendkívül gazdag és kifinomult retorikai-stilisztikai eszköztárának elemzése mellett (Horváth Katalin), Rejtő Jenő groteszk és abszurd humorát jelentéstani alapon vizsgáló tanulmányt (Németh Luca Anna), valamint egy a paródiák fontos humorforrását, a névadást bemutató írást olvashatunk (Slíz Mariann).

A humor és a sztereotípiák kapcsolatát járja körül a harmadik nagy egység. Az etnikai sztereotípiákra épül a viccek egyik legjellegzetesebb csoportja. Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina a svájci németekre vonatkozó sztereotípiák és a viccek összefüggését vizsgáló tanulmánya szerint nem egyértelműek a megfelelések, csak bizonyos sztereotípiák bizonyulnak viccképzőnek, így ez a téma még további kutatásokat igényel. Tamás Ágnes történelmi távlatú vizsgálata az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi problémákkal erősen terhelt időszakában, a 19. század második felében tanulmányozza a nemzetiségek megjelenítési módját a kor népszerű magyar élclapjainak hasábjain publikált írásokban és karikatúrákban. Figyelemre méltó összefüggést mutat ki a konfliktusok kiéleződése és a gúnyos

tartalmak megszaporodása között, a nacionalista törekvések megerősödésével az ellenségkép is egyre markánsabban kirajzolódik.

Papp Richárd a vallásos zsidó közösségek kommunikációjában sajátos szerepet betöltő vicc és humor jelenségét mutatja be tanulmányában, amelynek anyagát a szerző résztvevő megfigyeléssel gyűjtötte. A magyar viccek szociogenezisében éppúgy, mint a környező közép-európai államokéban jellegzetes alkotóelem a zsidó humor. Mint írja: „A lengyel, cseh, osztrák, magyar vicc nagyon hasonlít egymásra (mindegyikük közös élesztője az öngúnyáról leghíresebb zsidóvicc).”⁶ Ezért a tanulmány önmagán túlmutatóan is érdekes és revelatív rálátást ad a zsidó humor szakralist és profánt egymásba játszó sajátosságára. Farkas Tamás tanulmánya a tulajdonnevekben megtestesülő sztereotípiákat tárgyalja ugyancsak a zsidósággal összefüggésben. Hidasi Judit a legnagyobb kisebbség, a nő társadalmi helyzetének humorbeli tükröződésének eredőit, a humorkommunikáció *gender* aspektusainak elméleti szempontú megközelítéseit mutatja be, és a politikailag korrekt nyelvezet elfedő szemléletével szemben inkább az immár empirikusan alátámasztott jellegzetes különbségek vizsgálatára hívja a jövő kutatóit.

A következő tematikus egység a pszichológia eszközeivel közelít a humor jelenségéhez. A szlovákiai Ružomberok Katolikus Egyetemének oktatója, Ďurka Róbert a humorérzék és a testi-lelki egészség összefüggését mérte jövőbeli pszichológus hallgatók közel 80 fős csoportján. Eredményei pozitív összefüggést mutattak a *gelotofóbia* pszichés rendellenesség (a kinevetéstől való kóros félelem) és a D-típusú személyiség két tipikus vonása, a negatív érzelmek, valamint a szociális gátoltság között. A humorhoz való viszonyulás, a „humortűrés” tényezője valószínűleg más szomatikus és pszichés betegségekkel is összefüggésben állhat, ami új kutatási irányokat jelölhet ki. A Boda—Horváth—Záhorszki—Séra kutatócsoport a fizikai és verbális agresszió megnyilvánulásai, valamint az agresszív személyiségvonások és késztetések közötti korreláció felderítését tűzte ki célul. A vizsgált populáció az agresszív cselekményekért elítélt fogvatartottak köréből kiválasztott csoport és egy kontrollcsoport eredményeit összevetve végső konklúzióként azt fogalmazta meg, hogy a kérdőíves állapotfelmérésen rendszeresen résztvevő agresszív személyiségű fogvatartottak olyan tanulási folyamaton esnek át, amelynek eredményeképpen az elvárt válaszokat produkálják a kérdőívek kitöltésekor. Így nem állapítható meg semmiféle összefüggés a valós

⁶ Voigt Vilmos, „Kisepikai prózaműfajok”, in Voigt Vilmos, szerk., *A magyar folklór* (Budapest: Osiris, 1998), 343.

agressziós készítés és az agresszív humor kedvelése között. Pethő Mária a valóságshow-k világának elemzése során jutott arra a következtetésre, hogy bár a műsorkészítők szerint a műsor a természetességről szól, valójában a sikert a nagyfokú tudatossággal alkalmazott agresszív verbális humorstratégiákkal lehet elérni. A Séra—Boda-Újlaky szerzőpáros a humor és az elhízás kapcsolatát vizsgálta. Egyszerűbben fogalmazva arra kereste a választ, vajon igaz-e, hogy a kövér emberek egyben jobb kedélyűek is, igaz-e a „boldog kövér” sztereotípiája? A vizsgálat nem ad választ a felvetett (sztereotip) kérdésre, de alátámasztja, hogy a súlyproblémákkal küzdők lelki támogatása fontos tényező a társadalmi beilleszkedés szempontjából, mivel a testalkattal szociális érzelmek is együtt járnak. A *gelotofóbia* aránya a túlsúlyosak esetében növekvő tendenciát mutat, ami szoros kapcsolatra utal a szégyenérzettel és a negatív humorral.

A kötet utolsó blokkja a humor és a nyelvészet kapcsolatát taglalja. A tanulmányok a kognitív tudományok és a folklór (Vargha Katalin) mellett a rögzült idiomatikus kifejezések vizsgálatára terjednek ki. Schnell Zsuzsanna a humorérzék egyedfejlődési folyamatát vizsgálja longitudinális kísérleti pszichológiai módszerrel. Így méri a humorérzék, a humorértés kialakulását, összevetve az autizmusban szenvedők mérőszámaival. Egy kontinuumot mutat ki, amelynek mentén legkönnyebben értelmezhető a hasonlat, nehezebb a metafora, és magasabb nehézségi fokú a humor értelmezése, ha egy nem szó szerintiesség mentén való elrendeződést vizsgálunk, ami egyben a kognitív bonyolultság mértékét is jelzi. Fedoszov Oleg egyszerre vizsgálja a szóvicc mint nyelvi játék és a vicc mint városi műfaj jellegzeteségeit az orosz kultúrában, bevonva a vizsgálatba a szovjet/ orosz filmművészet egyes alkotásait, valamint a Magyarországon is vetített szovjet háborús tévéfilmsorozatok epizódjait is. Andor József tanulmánya az elméleti nyelvészet oldaláról közelít, és a humortartalmat kifejező melléknevek használatának, főnévi együtt-előfordulásának, kollokációjának vizsgálatát célozza. A kötet zárótanulmánya a közmondásferdítések (*antiproverbiumok*) különböző nyelvekben való előfordulásait, formáit veti össze, és azok szinkron megszaporodásának okait vezeti vissza a modern hálózati kommunikáció jellegzetes formáira. A tanulmány az *antiproverbiumok* nyelvi humorának sajátos hatásmechanizmusait, alakzatait elemzi és támasztja alá a különböző nyelvekből (angol, német, francia, orosz) vett példák-
kal.

A kötet egységessége, áttekinthetősége a szerkesztők pontos és lelkiismeretes munkáját dicséri, ami kifejezetten nehéz feladat volt, tekintettel a magyar humorkutatás kialakulatlanságára. Az interdiszciplinaritásban ütköző különbözőségeket a szerkesztőknek jó érzékkel sikerült feloldaniuk.